

ARTIKELEN

HET INSTITUUT VOOR SOCIAAL ONDERZOEK VAN HET NEDERLANDSE VOLK BESTAAT TIEN JAREN

DOOR

SJ. GROENMAN

Als we het over het sociale onderzoek in Nederland hebben, is het niet ongebruikelijk om te spreken van „de jonge wetenschap der sociografie”. Terecht natuurlijk ook, als zij geplaatst wordt naast eerbiedwaardige zusters met een rijk verleden als de politieke geschiedschrijving en daarnaast de economie. De nu werkende sociografen zijn met de wijze waarop in ons land de sociografie is ontstaan, nog goed bekend en ten dele zijn zij bij haar eerste wankel schreden aanwezig geweest.

De sociografie heeft haar bestaansrecht moeten bewijzen of althans haar maatschappelijke plaats moeten veroveren. De fase waarin dit geschiedde, ligt vóór het uitbreken van de tweede wereldoorlog. Omstreeks 1940 echter heeft de sociografie stevig de voet in de stijg-beugel. Als de oorlog voorbij is, blijkt al spoedig, dat zij te paard zit.

De oprichting van het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk (het „Isonevo”) op 23 November 1940, hoe weinig aandacht daaraan ook mag zijn besteed, zodat het tienjarig bestaan nu misschien voor velen als een verrassing komt, kan achteraf beschouwd worden als een symptoom van de consolidatie na de moeilijke jaren om de sociografie maatschappelijk ingang te doen vinden. De oprichting was overigens niet slechts een symptoom van de opkomst van het sociale onderzoek, doch gaf tevens een nieuwe stoot in de richting van de bestudering der maatschappelijke werkelijkheid. Het Instituut werd door de stichters, waaronder in de eerste plaats prof. dr. H. N. ter Veen moet worden genoemd, ook gezien als een sociografisch bolwerk. Een bolwerk is een versterkte plaats. Het dient om te beschermen hetgeen men heeft; het kan echter tevens dienst doen als uitvalsbasis.

Er kan even twijfel rijzen, of het Instituut een *sociografisch* bolwerk was. Stellig was het dat in de zin van de ruime uitleg welke door Ter Veen

aan het woord „sociografie” werd gegeven. Aan de andere kant werkten in de jaren na de oprichting sociografen, sociaal-geografen en econoom-geografen in het Instituut samen en niet allen zouden zich con amore sociograaf genoemd hebben. De ontwikkeling van het Instituut is echter zo geweest, dat er moeilijk twijfel over kan bestaan, bij alle geharrewar over terminologie van wetenschapsrichtingen, dat het Instituut steeds meer een sociografisch karakter is gaan dragen.

Het Instituut werd opgericht in het eerste oorlogsjaar. Dit kan gelden als een bewijs hoezeer de maatschappelijke continuïteit behouden bleef. De ontwikkeling der sociografie leidde naar de oprichting van een dergelijk Instituut. De idee daarvan leefde al voor 10 Mei 1940. Aan de ene kant is het buiten kijf, dat de oorlogsjaren ongunstig waren voor de bloei der jonge instelling. Het is vanzelfsprekend, dat zij eerst na de bevrijding de vleugels kon uitslaan. Anderzijds was er toch ook de gunstige omstandigheid, dat juist in de oorlogsjaren, in het bijzonder vanaf 1943, toen niet meer van een normaal functionneren van het maatschappelijk bestel kon worden gesproken, er onderzoekers gevonden konden worden die over de tijd beschikten om studie te maken van de maatschappelijke verschijnselen. Het jonge Instituut, dat reeds na enkele jaren enkele grote opdrachten had gekregen, kon er niet toe overgaan, een grote wetenschappelijke staf aan te stellen, en was nu in staat te profiteren van de diensten van onderzoekers met ervaring die in dienst van andere instanties stonden.

De eerste voorzitter van het Instituut was Ter Veen. Directeur was vanaf 1 Februari 1941 dr. F. van Heek. Als we de annalen doorbladeren, vinden we al in de beginperiode allerlei bekende namen uit de sociale wetenschap en aanverwante vakken. Met de universiteiten, met de Rijksdienst voor het Nationale Plan, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, het Centraal Bureau voor de Statistiek zijn van het begin af contacten gelegd.

Een tweetal opdrachten uit de oorlogsjaren kan worden genoemd als bewijs van de groeiende betekenis van het Instituut. Zo werd in October 1941 van het Departement van Sociale Zaken opdracht ontvangen „een onderzoek in te stellen omtrent de wetenschappelijke grondslagen van een planmatige loonpolitiek in ons land, waarbij in het bijzonder aandacht besteed zou moeten worden aan de sociaal-economische oorzaken en de sociaal-economische gevolgen van de bestaande verschillen in loonpeil tussen stad en platteland, mannen en vrouwen, jeugdigen en volwassenen, geschoolden, geoefenden en ongeschoolden.” Onder

voorzitterschap van prof. dr. P. B. Kreukniet toog daarop een commissie aan het werk, die er echter niet in slaagde nog vóór de hongerwinter tot een eindrapport te geraken, zodat het eerst in de loop van 1946 kon worden opgeleverd. De tweede opdracht was afkomstig van de Stichting Maatschappelijk Werk ten Plattelande, destijds ressorterende onder de afd. XI van het Departement van Landbouw en Visserij. Zij hield in het instellen van sociografische onderzoeken in een vijf en twintigtal plattelandsgemeenten. De Stichting beoogde met het verlenen van deze opdracht het verkrijgen van een beter inzicht in de sociale structuur van het Nederlandse platteland. Maatschappelijk werk ten plattelande immers kan eerst vruchtdragend zijn, als het aanknoopt bij grondige kennis der plattelandsproblemen. De gemeenten die werden uitgekozen, konden worden beschouwd als typegemeenten. Lag het aanvankelijk in de bedoeling, dit zeer omvangrijke onderzoek in enkele jaren te voltooien, de oorlogsomstandigheden brachten ook hier aanzienlijke vertraging, zodat eerst in 1947 en 1948 de studies over Staphorst en Uden het licht zagen. Andere onderzoeken waren eveneens voltooid, doch vooralsnog ontbrak de mogelijkheid van publicatie. In de afgelopen maanden evenwel werden gepubliceerd de sociogrammen van Nijkerk, Etten-Leur, Weerselo en Eemnes. Andere zullen nog dit jaar waarschijnlijk volgen.

Dat het Instituut ook incidentele opdrachten aanvaardde van veel beperkter strekking, blijkt uit het rapport dat in 1943 werd uitgebracht aan het bestuur der gemeente Rheden omtrent de behoefte aan arbeiderswoningen te Velp. Men bedenke daarbij, dat toentertijd nog geen provinciale Gelderse instelling bestond die een dergelijk onderzoek had kunnen verrichten.

Men zag het echter aanvankelijk stellig als een taak voor het Instituut om aan individuele gemeenten adviezen te geven of uitvoerige rapporten uit te brengen. Met verschillende gemeenten was hieromtrent contact, dat ook wel — niet slechts in het geval-Rheden, doch ook bij Maassluis — tot een opdracht leidde. In de tegenwoordige verhoudingen zou dit vreemd geklonken hebben, omdat het Instituut zich met het aanvaarden van opdrachten van gemeenten, in het bijzonder als het betreft onderzoeken voor planologische doeleinden of ten behoeve van de welvaartsbevordering, gaat bewegen op het terrein van planologische diensten en economisch-technologische instituten. Destijds echter waren die in tal van provincies nog niet aanwezig, zodat het geenszins vreemd was, dat gemeentebesturen zich tot het Instituut wendden. Naarmate echter het Instituut minder belangstelling ging tonen voor plaatselijke sociale verschijnselen, ging het een geheel eigen karakter vertonen, afwijkend van dat van andere instellingen welke sociaal onderzoek verrichten. Het

onderzoek ten dienste van gemeenten heeft betrekking op groepen die in het samenwonen op een territoire de basis bezitten voor haar primaire saamhorigheid. Deze groepen worden vanzelfsprekend door de sociografie onderzocht. Men kan deze sociografie ruimtelijk, regionaal of geografisch noemen. Van deze regionale sociografie, die door provinciale planologische diensten en economisch-technologische instituten, zij het met sterk economische inslag, wordt bedreven en die de specifieke inhoud vormt van de studierichtingen der sociale geografie en Amsterdamse „sociografie”, heeft het Instituut zich afgewend naar andere vormen van sociografie: onderzoek van niet-regionale groepen en groepsverschijnselen. Het is om deze reden, dat ik het karakter van het Instituut onbetwist sociografisch kan noemen. Het is door deze wending buiten de gevaarlijke zône gekomen waarin „sociale geografie” (Utrecht) en „sociografie” (Amsterdam) op elkander botsen. Het Instituut fungeert als Afdeling Sociografie van de Centrale Commissie voor het onderzoek van het Nederlandse volkseigen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en heeft als zodanig nu een geheel eigen taak: het verrichten van onderzoekingen welke facet-sociografisch en niet regionaal gebonden zijn. Met deze onderzoekingen is dan een algemeen Nederlands belang gemoeid.

Uiteraard geschiedt alle sociaal onderzoek op een bepaalde plaats. Ook de groep die niet tot groep geworden is door het ruimtelijk bijeenwonen, bevindt zich ergens en moet daar worden opgezocht en bestudeerd. De studie van een dergelijke groep is echter geen regionale sociografie. Bij het aanvaarden van opdrachten stelt het Instituut zich op het standpunt, dat het onderzoek van regionale groepen slechts dan binnen zijn arbeidsveld valt, indien het groepsleven of facetten daarvan kunnen worden beschouwd als typerend voor soortgelijke groepen elders in den lande, m.a.w. indien het onderzoek van de regionale groep een nationaal belang dient. Het Instituut voelt zich dus niet geroepen om de sociale gevolgen van de industrialisatie te onderzoeken in een willekeurige gemeente, die zich aanmeldt, maar zou daarentegen een algemeen onderzoek, waarbij enkele type-gemeenten worden uitgekozen, stellig uitvoeren.

Deze principiële lijn in de werkzaamheden van het Instituut heeft zich na de bevrijding steeds duidelijker afgetekend. Het gevolg is geweest, dat van competentiestrijd met regionale instituten met een onderzoek-apparaat nimmer sprake is geweest.

Het heeft na de bevrijding enige tijd geduurd aler het Instituut weer op volle toeren was. Aanvankelijk trad (prof.) dr. A. Oldendorff als directeur op, in November 1946 door (prof.) dr. F. van Heek

opgevolgd. In September 1948 nam ondergetekende diens taak over. Prof. Van Heek bleef evenwel tweede directeur. Belangrijk was, dat in het najaar van 1947 door de bemoeiingen van de toenmalige voorzitter, prof. mr. N. W. Posthumus, het Instituut werd opgenomen in de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, in de gebouwen waarvan het sindsdien is ondergebracht. Prof. Posthumus, die na de bevrijding als voorzitter was opgetreden, trad kort daarop af en werd opgevolgd door de tegenwoordige voorzitter prof. dr. E. W. Hofstee.

De onderzoekingen welke in de laatste jaren door het Instituut zijn verricht en die nog lopende zijn, betreffen zeer verschillende onderwerpen. Het plattelandsonderzoek werd voltooid. Als laatste uitloper van een afgesloten fase werd een boekje samengesteld over Zeeuws-Vlaanderen. Het Instituut werd betrokken in de onderzoekingen naar criminaliteit en moraliteit voor, tijdens en na de oorlog, in een groot onderzoek naar de verschijnselen van de massificatie onder de jeugd. Het aanvaardde een opdracht voor een sociografisch onderzoek in de gemeente Hilversum, omdat deze gemeente als een bijzonder geval kon worden beschouwd, waarvoor n.l. een voltooiingsplan moest worden opgesteld. Een uitermate moeilijk onderzoek werd op gang gebracht naar de achtergronden van de Nederlandse geboortelijn. Op verzoek van de Rijksdienst voor het Nationale Plan werd studie gemaakt van enkele aspecten van de op planologische gronden verdedigde bevolkings-spreiding. In het afgelopen jaar werd op verzoek van het Prins Bernhard Fonds begonnen met een studie van de omstandigheden, waaronder kunst en wetenschap worden gewrocht en tot het volk gebracht. Eveneens werd aangevangen met een onderzoek naar enkele sociale aspecten van de invloed van de film op de jeugd.

Het Instituut organiseerde voorts in October 1947 een congres over maatschappelijke planning en in Maart 1949 een ander over de gevolgen van een bevolkingsgroei in ons land. In voorbereiding zijn een Demografische Dag en een congres over de sociale aspecten van de inpoldering der Zuiderzee. Samen met het Centraal Bureau voor de Statistiek en het Instituut voor Praeventieve Geneeskunde is het betrokken bij de wetenschappelijke verwerking van de uitkomsten der legertests.

Het overzicht der werkzaamheden moge in het licht hebben gesteld, dat het Instituut een eigen plaats inneemt in het Nederlandse sociale onderzoek. Het heeft zich na de bevrijding zeer bevredigend ontwikkeld. Het voor ons liggende tweede tienjarig tijdperk kan het met vertrouwen ingaan.

Utrecht, October 1950.

Instituut voor Sociaal onderzoek van het Nederlandse volk. — Publicaties.

1. „Mededeelingen” van het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandsche Volk — nrs. 1 t.m. 7 (1942 t.m. 1944). Nr. 1: uitverkocht; nrs. 2 t.m. 7: beperkte oplage in voorraad — voor belangstellenden gratis verkrijgbaar.
2. *Rapport van de Commissie van Advies inzake Eigen Onderzoekingen*. Nog enkele exemplaren voorradig — prijs f 1,—.
3. *Rapport omtrent de behoefte aan arbeiderswoningen te Velp*, 1943. Nog enkele exemplaren voorradig — prijs f 1,—. Rapporteurs: Dr. J. A. Nillesen en Dr. W. E. Noordman.
4. *Prae-adviezen van het Congres over Maatschappelijke Planning*. Overdruk „De Economist”, no. 7—8, 1947. Prijs f 1,—.
5. *Verslag van het Congres over Maatschappelijke Planning*. Overdruk „De Economist”, no. 12, 1947. Prijs f 1,—.
6. *Zeeuws-Vlaanderen*, door S. E. Steigenga—Kouwe. Verschenen bij E. J. Brill, Leiden (1948). Prijs f 5,90.
7. *Onderzoek naar de levensomstandigheden van de bevolking van plattelands-gemeenten*: I. *Staphorst*, door Dr. S. J. Groenman, Uitgever: M. Stenvert & Zoon, Meppel, 1947. Prijs f 5,75. II. *Uden*, door Dr. A. J. van Lieshout O.E.S.A. Uitgever: Het Hooghuis, Eindhoven, 1948. Prijs f 9,75. III. a. *Nijkerk*, door G. J. van den Berg en P. F. van den Berg—Brouwer; b. *Weerselo*, door Dr. H. D. de Vries Reilingh; c. *Etten—Leur*, door Dr. H. A. Schönage. Uitgever: Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage, 1949. Prijs per deel: f 3,—. Ter perse: d. *Berkel—Rodenrijs*; e. *Markelo*; f. *Ommen*. IV. *Eemnes*, door Dr. W. Sleumer Tzn. Uitg. Stichting Univer. Uitgaven.
8. *Prae-adviezen van het Congres over de gevolgen van de Bevolkingsvermeerdering*. Overdruk „De Economist”, no. 1, 1949. *Uitverkocht*.
9. *Verslag van het Congres over de gevolgen van de Bevolkingsvermeerdering*. Prijs f 2,—.
10. *Ontstaan, doel en werkprogramma van de Commissie voor het geboorte-onderzoek*. Publicatie no. 1 van de Geboorte-commissie, 1949. Kosteloze publicatie.
11. *Eerste resultaten van een statistische analyse van de loop der geboortecijfers in Nederland*, door Drs. T. van den Brink. Publicatie no. 2 van de Geboorte-commissie, 1949. Prijs f 3,25.
12. *De Verspreiding van de Bevolking in Nederland*. I A: Tekst; I B: Afbeeldingen. (Met een Engelse samenvatting). Uitgave als publicatie no. 3 van de Rijksdienst voor het Nationale Plan. Uitgever: Staatsdrukkerij, 's-Gravenhage, 1948. Prijs f 7,50.